

МИСТЕЦТВО ФОРМУВАННЯ МАЛИХ САДІВ

У статті досліджується формування малих садів.

Ключові слова: малі сади, сад, ландшафти, дерева.

В статье исследуется формирование малых садов.

Ключевые слова: малые сады, сад, ландшафты, деревья.

The article deals with formation of small gardens.

Key words: small gardens, garden, landscape, trees.

Малим садом умовно називають обмежений простір, де людина спілкується із природним середовищем, організованим рослинністю, рельєфом, водоймами, архітектурними спорудженнями і малими формами. Малі сади широко поширені поблизу житлових будинків мікрорайонів, у суспільних центрах, в інтер'єрах суспільних будинків, на дахах, у внутрішніх дворах і в парках у вигляді фрагментів.

У ландшафтній архітектурі при проектуванні саду або парку прийнято враховувати чотири компоненти: простір, рельєф, водойми і рослинність. У малому саду організують обмежений простір, де створюється інтимність, що дозволяє сприймати деталі, об'єднані цим простором. Пластика рельєфу в малих садах сприймається як важливий елемент композиції. Водойми, гармонійно сполучаються з навколишнім середовищем, що візуально збільшують простір саду. У різноманітній рослинності малого саду важливу роль відводять кольору і фактурі дерев, чагарників, квітів і газонів. Особливого значення набувають дорожні покриття, каміння, малі форми разом з дзеркалом води, світлом і тінню.

Малий сад проектується за загальними законами композиції простору з ретельною розробкою всіх елементів і деталей, необхідних для виявлення можливостей його функціонального використання, раціонального пересування, вивчення навколишнього ландшафту і вироблення тематичної спрямованості сценарію.

Особливу увагу варто приділяти членуванню обмеженого простору зеленими насадженнями і декоративними стінками, постановці малих форм архітектури, створенню закінчених композицій окремих видів і картин [4].

Використовуючи своєрідність замшлених каменів, тищу зарослим очеретом ставків, вигадливі галузі звивистих сосон, яскраве листя кленів, простоту садових альтанок-хатин з необструганих колод, на маленькому клаптику землі з кількома деревами, чагарників, каменів і малих форм створюється куточок, наповнений поезією.

Композиція цих садів підкорена законам живопису і розрахована на сприйняття її з певних точок зору і в русі. Садівники прагнуть максимально використовувати повітря і сонячне світло.

У садах знаходять застосування стрункий бамбук і дерева з вигадливими стовбурами, з цікавою текстурою кори, що контрастують з обгороджуваними стінами.

Компонуючи дерева з тонким почуттям гармонійного сполучення горизонталей і вертикалей, чергуючи хвойні та листяні, висаджують їх не групами, а поодиноці або парами, дотепно використовують різні опори.

Невід'ємною частиною малих садів є камені, що відіграють важливу роль у загальній композиції саду. Сад ніби поживляється групою каменів, часто зосереджених у його центрі або на березі ставка. Плоскі кам'яні доріжки, покладені на деякій відстані один від одного, додають саду сучасний вид і застосовуються як основний декоративний елемент. Вони укладаються за визначеними правилами з урахуванням величини, форми і кольору.

У садах застосовуються композиції, що складаються з водних поверхонь у вигляді струмків, ставків і водоспадів, де, насамперед, підкреслюється прозорість води і мілке дно, покрите галькою. Якщо в саду відсутні водні поверхні і пагорби, то виникає "сухий пейзаж", що складається з піску, каменів і гальки. Цими обмеженими засобами символічно, без застосування рослинності, передається краса нерівної місцевості і водних просторів.

Більшість садів komponується з вічнозелених дерев, мальовничих груп каменів, відкритих водних поверхонь і галявин, прикрашених вигадливими містками, кам'яними ліхтарями і найпростішими парковими спорудженнями.

Елементи ландшафтної архітектури з'єднані між собою звивистими доріжками-стежинами з окремих плоских каменів або з оригінальним малюнком мощення.

Для контрастності в малих садах звичайно висаджують кілька різнорідних дерев разом, уникаючи посадки рядами. Однорідні дерева використовують лише тоді, коли потрібно створити враження гаю або лісу.

Контрасти в кольорі, формі листків і в загальних силуетах крони служать предметом головної уваги, особливо при посадці чагарників. Найбільш часті композиції вигадливих крон сосон з вишнею (сакурою) або плакучою вербою в сполученні два, три і п'ять дерев. Відстані між деревами залежать від їхніх розмірів і форми крони, причому при посадці беруть до уваги природні умови росту.

Дерева, що виростають у горах, ніколи не розміщаються на рівному місці й біля води, так само, як рівнинні і водні — у гірській місцевості. Листяні види дерев уникають садити на передньому плані саду, винятком є вишня. Серед декоративних дерев особливою популярністю користується сосна, підрізаючи її коріння і гілки, а також штучно підв'язуючи, створюють вигляд старих, викривлених екземплярів, що більше приваблює зір [2; 4].

Такі ж живописні форми додають й вербі. Сферичною формою кущів, насуваючи їх один на одного, створюють ілюзію зелених горбків. Такі форми можна зустріти в старовинних і сучасних садах.

Групуючи рослину, проектувальники враховують особливості того ландшафту, який відображають.

Великою популярністю в малих садах користуються різновиди криптомерій, клени (особливо червоні), сливові дерева і вишні.

З квітів широке поширення одержали лілії, лотоси, іриси, піони й хризантеми.

Різні породи дерев розподіляються в певних місцях. Наприклад, для схилів пагорбів і гір рекомендуються клени й дуби; біля колодязів саджають у невеликій

кількості сосни, сливи, верби й бамбук; на межах ділянки – сосни, дуби; а перед будинком – верби, сливи.

У світовій практиці садово-паркового мистецтва розрізняють п'ять типів малих садів: скалистий, океанський – тут повинні бути використані камені океану; острова на озері високі й витіснені з крупними виступами для каскадів; ділянки берега засіяні білим піском й засадженими викривленими, ніби вигнутими вітром, соснами; річковий – у саду такого типу викладаються річкові валуни, а водоспад робиться низьким. Річкою може служити природне й штучне русло. Озеро подібне до розливу річки, береги якого засіяні піском і галькою, а центральну частину займає широка піщана мілина з заростями водних рослин; гірський потік – тут представлений дикий гірський потік й маленьке озеро. Значна кількість річкових валунів і каміння для переходу розташовується в потоці, де об'єднані швидкість й мілкість русла; озерний – представляє собою велике устя ріки, що переходить в озеро без островів, з невеликим числом каміння й численними водними рослинами й травами на берегах. Такий сад не має справжнього водоспаду; місце, звідки витікає вода, сховане за пагорбами або за деревами; осокове болото – усі гірки низенькі й заокруглені, як дюни. Камені використовуються тільки плоскі. По одну сторону води простягається болото з осоками, болотними травами, бамбуком, з водними рослинами біля берега, там можна посадити сливу або вербу.

Залежно від рельєфу територія саду поділяється на горбисту (зі штучними пагорбами), й плоскі (рівнинні). Сад першого виду складається з пагорбів й ставків. В саду другого типу плоска ділянка землі перетворюється в долину. Часто один вид саду містить елементи іншого, доповнюючи і збагачуючи один одного [5].

Відомий ще один тип малого саду – “сухий ландшафт”. Для водойми і його басейну підбираються камені. Потім детально розробляють форми струмка і ставка, з яким він з'єднаний. Однак замість води русло засипають гравієм і піском, що імітує воду.

Ідея “сухого ландшафту” – утілення просторових композицій у піску і камені – відкриває великі перспективи в рішенні обмежених просторів малого саду.

Основним принципом, яким варто керуватися при розробці композиційних методів малого саду, є максимальне використання ландшафту місцевості, підкреслення переваг природного середовища і конкретних архітектурно-планувальних особливостей ділянки.

Найбільш повні фрагменти композиції малого саду, що містять усі компоненти природного ландшафту, розроблені в японському садово-парковому мистецтві. Горбкуваті і рівнинні сади за насиченістю елементів поділяють на три стилі: повні, напівскорочені, скорочені. Процес узагальнення форми полягає не тільки в зменшенні кількості елементів, але й у заміні зображення символікою (наприклад, пісок заміняє воду). Повний стиль відповідає ландшафтному саду, а скорочений виражає “сухий ландшафт”.

Для розкриття характерних рис малого саду звернемося до принципів ландшафтних композицій.

Композиція. Слово “композиція” походить від латинського “комполітум” і означає “твор”, “складання”, “розташування”. Композиція – це усвідомлена автором форма художнього вираження свого теоретичного задуму у всіх його доповненнях, – відзначав К. Юон. Композиція – сутність творчого процесу, що визначає гідність витвору, його ідеї, форми і зміст, вплив на глядача. Поняття це складне і багатозначне.

Як у музиці окремі музичні фрази сполучаться певним чином у мелодію, в архітектурі геометричні форми гармонійно сполучаться в єдине ціле, так і в ландшафті важко виражені закони композиції живуть і діють при створенні малого саду.

Композиції бувають одноплановими з найближчим до спостерігача розміщенням форм і рослин.

Дво-, трьо- і багатопланові композиції використовуються для складних сюжетів, що перспективно ведуть глядача в глибину простору. Вони бувають завершеними, що дають закінчене уявлення про сюжет і композицію, і фрагментарними, що представляють ніби частину цілого.

Основні закони композиції:

1. Закон симетрії. Вимагає точної відповідності правої і лівої частин композиції, ніби дзеркального взаємного відображення лівої і правої частин малого саду. Асиметрія вимагає порушення рівноваги в композиційному розміщенні об'єктів. Порушення симетричної рівноваги в композиції породжує динаміку. Симетрія в композиції використовується як вираження спокою.

2. Закон рівноваги. Вимагає композиційної стійкості. Дзеркальна точна відповідність тут не потрібна, однак повинна бути композиційна рівновага.

3. Закон ритму в композиції. Створюється чергуванням того самого предмета. Закон ритму допомагає передати стрункість і безперервність руху. Найважливішим елементом композиції є зорова ритміка. Ритм – це не тільки організуюче начало у композиції, – говорить Е. Кібрик. – але і естетичне. Саме через ритм повідомляються витвору поетичні, музичні властивості, невід'ємні від художності й образності. Крім необхідних осей рівноваги і координат з композиції є домінуючі лінії побудови силуетів і великих форм, що зв'язують у загальний композиційний ритм і єдність усі компоненти саду.

4. Закон статичності. Вимагає спокійних рухів ліній і мас, чітких членувань композиції по вертикалях і горизонталях.

5. Закон динаміки. Вимагає різкої зміни в напрямі руху мас по діагоналях, спіралям, зигзагам.

6. Закон підпорядкування другорядного головному. Вимагає такого розташування предметів, щоб один предмет залучав до себе увагу інших, щоб усі предмети були звернені до головного.

7. Закон виділення зорового центру. Жадає від проєктованого такого рішення, щоб глядач не бачив у цьому нарочитості. Сад повинен мати композиційний центр, у якому відбувається основна дія, де знаходяться його головні діючі особи і домінуючі форми.

Центр уваги не завжди розміщують в середині саду; може бути два і більше центрів. Центри уваги виокремлюють митецьким використанням світлотіні, відстані між фігурами, величин масштабів фігур, співставлень кольору тощо.

Композиція виражається й у освітленні – розподілі світла і тіней у саду, виділення світлом головного, пом'якшенні другорядних моментів і деталей. Правильно погоджена композиція повинна передбачати логіку сприйняття глядача, тотожну логіці розвитку ідеї дизайнера. Усе різноманіття, усе багатство відтінків, боротьба контрастів, створення об'ємів повинні полягати усередині цього домінуючого загального ладу.

Могутніми компонентами композиції К. Юон називає колір і колорит, які визначають емоційне забарвлення, розкривають ідейну спрямованість, допомагаючи вираженню людських переживань і естетично гармонізуючи малий сад.

Вивчення композиційної методики минулого сприяє, насамперед, росту особистої художньої культури, золотому почуттю міри, стилістичної цілісності мистецтва і повноті художньої свідомості. Головною метою вивчення композиції мистецтва минулого є ознайомлення з методами діалектичного використання елементів образотворчої мови. Воно вчить також зосереджувати увагу глядача на істотному, важливому і підкорити цьому головному супровідні частини.

Естетичений смак. Здатність людини до свідомого судження про явища природи, громадського життя, естетичних якостей творів мистецтва називається естетичним смаком. Так як твір мистецтва – це продукт суспільної практики людини, завдання, засоби і форми якої згодом змінюються, то і розходження естетичних смаків людей визначаються розходженнями суспільних формацій і класів, до яких вони (люди) належать, світоглядом, якими вони керуються, їх розвитком і естетичного (художнього) виховання.

Графічні дані зйомки мають істотне значення, але вони повинні супроводжуватися, принаймні, одним, а найкраще кількома відвідуваннями ділянки. Тільки шляхом безпосереднього огляду ділянки ми можемо набути “відчуття” саду і побачити ті динамічні лінії, якими є дороги і лінії пішохідного руху, відчуті траєкторію руху сонця, пануючий вітер, красиві і непривабливі елементи, скульптурні форми землі, джерела, дерева, виступи скель, функціональні зони, елементи ландшафту, що підлягають збереженню та елементи, що підлягають знищенню.

У Японії (у країні з високою культурою проектування) це глибоке пізнання ділянки має в процесі проектування величезне значення. Усі спорудження виглядають природним результатом розвитку ділянки – зберігаючи, посилюючи або розширюючи його кращі особливості.

Із середини I тисячоліття н.е. буддизм, що прийшов з материка, також вплинув на формування філософсько-естетичної основи японського садового мистецтва, у якій природа виступає як універсальна модель світобудови. Вода, каміння, дерева, кущі, ягелі, квіти, трави є для автора саду не просто рослинними матеріалами, а повноправними частками Всесвіту, що володіють таємницями буття. Завдяки цьому будь-який японський сад (чи середньовічний храмовий, чи сучасний декоративний) образними, емними символами виражає ідею світового влаштування і споконвічної гармонії світу.

Японське садове мистецтво – унікальне явище, хоча і відчуло вплив китайської культури. У китайців у відношенні до Природи більше переважав погляд філософського розуму, а в японців на першому місці емоційно-естетичні переживання.

У японській культурі існує термін “кате-фугецу” (“квітки-птаха, вітер-місяць”). Воно є розширеним поняттям мальовничого жанру “катега” (“картини квіток-птахів”), пов’язаним з вираженням проникливо-ліричних станів Природи. Цей термін відноситься також до витонченого розуму, що знаходить задоволення в слуханні співу птахів, милуванні квітами, місяцем і спогляданні природи взагалі. Вважається, що в більш широкому значенні “кате-фугецу” означає і прекрасний природний пейзаж, і навіть рафінований поетичний спосіб життя (шлях), що нерозривно зв’язаний з Природою.

Це співвідношення прямолінійних (геометричних) і криволінійних (мальовничих) форм. Співвідношення по геометричній побудові характеризуються поняттям пластичності або гармонійним співвідношенням форм і ліній. Прикладом пластичного рішення в садовому мистецтві є вертикальне планування або геопластика, виражена гармонійним поєднанням особливостей рельєфу, доріжок, малих архітектурних форм і рослинності.

Характерними деталями малого саду є вази і глечики. Їх розташовують на газонах, у рослинних групах, встановлюють на майданчиках, вимощених кам'яними плитами, на терасах, парапетах східців. Залежно від призначення, форми і матеріалу вази поділяються на декоративні і квіткові. Оригінальні декоративні вази допомагають створенню архітектурних акцентів на газонах і майданчиках.

До побутових малих архітектурних форм відносять пристрої для створення тіні, захисту від дощу: перголи, навіси, треляжі, альтанки.

Альтанки і павільйони для відпочинку варто розміщувати в спокійних, багатих рослинністю місцях, з яких відкриваються цікаві види.

До допоміжних споруд відносять велику групу малих архітектурних форм, що дозволяють зручніше використовувати територію саду (мости, підпірні стінки, тераси, віадуки, світильники).

Світильники насамперед встановлюють біля входів і вздовж алей. Вдень художньо оформлені світильники відіграють роль своєрідних скульптур, що гармонійно вписуються в ландшафт. Увечері вони включаються у світловий ансамбль саду.

Садово-паркове мистецтво Японії не має настільки давніх традицій, як у Китаї. Тому в часи проникнення буддизму в Японію (через Корею) багато чого було запозичено в китайських будівельників парків. Але за духом японські садово-паркові ансамблі відрізняються від китайських, і насамперед тому, що японці відточили до філігранної майстерності мистецтво створення мініатюрних ландшафтів. Для Японії характерний теплий вологий клімат, дві третини площі країни вкриті лісами. У лісах ростуть сосна, японський кедр, кипарис, криптомерія, ялівець, туя, тис, дуб, бамбук, магнолія, азалія, аукуб. Яскраво виражений рельєф і порізана берегова лінія доповнюють мальовничість ландшафту. Перші сади з'явилися в VII ст.

Стародавній японський сад “не знав газону”. Замість нього була щільно втрамбована сира земля. Її часто покривали сріблито-білим або золотавим піском та прикрашали борозенками, іноді у вигляді складних візерунків. Для доріжок використовували плоске каміння.

Головне архітектурне спорудження — житловий будинок, храм — знаходився в центрі саду. Творець саду прагнув знайти для споруди таку територію, щоб з будь-якої точки зору відкривалися види на найкращі куточки. Залежно від загального розміру саду встановлювали пропорції окремих компонентів, що входять у загальну композицію, дерева і чагарники підбирали, насамперед, за контрастністю цвітіння, віддаючи перевагу вічнозеленим. Японці також завжди любили вишню, персикові дерева за їхню красу під час весняного цвітіння, клен за барвисту пишноту пурпурового осіннього листя. Нерідко поблизу будинків висаджували бананові дерева спеціально для того, щоб під час дощу слухати “музику крапель” і доповнювати зорові враження слуховими.

Японські архітектори часто використовували ефект дзюрчання води. При цьому кращим варіантом був швидко пливучий струмок, що впадає в озеро і на плані нагадує спину черепахи. У центрі картини знаходився водоспад.

Переходами через маленькі струмки слугували доріжки з плоских каменів. Якщо води не було, будівельники створювали сухий струмок, дно якого посипали піском і оформлювали так, ніби він наповнений водою [2].

На садове мистецтво Японії особливий вплив мала чайна церемонія “тя-но-ю”. Спочатку чаювання проводили тільки в дзенських монастирях, але в XVI ст. вони перетворилися в особливі урочисті церемонії, що проводились в невеликих садах з чайними павільйонами. Під час церемонії користувалися принципом саби (простої), що вимагав уміння в простих формах виражати складний і багатогранний зміст. Цей звичай був своєрідним протестом проти вигадливої штучності аристократії. Учасники чайної церемонії проходили через сад з густою рослинністю по доріжках із плаского каміння. Основне призначення саду – сприяти зосередженості і самозаглибленню. Тому в чайному саду не було нічого, що порушувало б спокійний настрій. Основні елементи чайного саду: доріжка з каміння, водойма для умивання, колодязь, кам’яний ліхтар, тобто все необхідне для проведення церемонії. Прикладом такого саду може бути чайний сад у палаці Хідеесі (1536–1598). Влаштування садів на невеликій території вдосконалило мистецтво вирощування карликових дерев – бонсай. За допомогою спеціального режиму поливання, того чи іншого складу ґрунту японці вирощували дерева і чагарники потрібного розміру і форми, з певним відтінком листя. Стоп’ятидесятилітні дерева, скелі і каміння, моделі палаців і храмів – все це могло поміститися на тарелі і прикрасити будь-який інтер’єр.

Японський народ відрізняється незвичайною любов’ю до квітів. У Японії вже шість сторіч удосконалюється мистецтво створення художньої композиції з квітів – ікебана. Найточніше його можна передати так: “збереження квітів у іншому житті”.

Основу композиції ікебана складають сполучення ліній і контраст фарб. Квіткові композиції поміщають у спеціальну нішу (токонома), що раніше була в кожному будинку.

Таким чином, при всьому різноманітті японських садів їх розділяють на три основних типи: “палацеві сади”, або сади “острова й озера”, плоскі або горбкуваті сади храмів і житлових будинків і “чайні сади”. Ідеологічною основою будівництва садів Японії була буддистська філософія, що сповідувала рівновагу між активними і пасивними силами природи. Творці садів керувалися теоретичними розпорядженнями Гокийоки, Соами, Мусо, що поклали початок навчання про ландшафти. Композиції садів Японії були засновані на принципах: син, ге і зо. Творці парків прагнули до природної рівноваги і гармонії вільного і заповненого просторів, вони віддавали перевагу м’якості загального тону, зокрема гармонії матового зеленого або сірого загального тону. Ці тони випромінюють ту особливу принадність, яким відрізняються твори мистецтва, що витримали іспит часом, наприклад, вироби з почорнілого від старості срібла. У садово-парковому мистецтві мох, що покрив скелі і дерева, – це останнє, що пожвавлює штрих природи. З характерних засобів садово-паркового будівництва Японії необхідно відзначити такі: використання мотивів або тем, підказаних природою; включення в композицію озер і потоків, каміння, формування дерев.

Література:

- 1.** Бондарь Ю. О. *Ландшафтна реконструкція міських садів і парків.* / Ю. О. Бондарь. – К. : 1982. – С. 59. **2.** Вергунов А. П. *Архитектурная композиция садов и парков.* / А. П. Вергунов. – М. : Стройиздат, 1979. – 183 с. **3.** Залеская П. С. *Ландшафтная архитектура.* / П. С. Залеская, Е. М. Микулина. – М. : Стройиздат, 1979. – 235 с. **4.** Приходько П. І. *Ландшафтна композиція малого саду.* / П. І. Приходько. – К. : Будівельник, 1976. – С. 83. **5.** Рубцов Л. И. *Проектирование садов и парков.* / Л. И. Рубцов. – М. : Стройиздат, 1979. – 183 с. **6.** Родичкін І. Д. *Ландшафтна архітектура.* / І. Д. Родичкін – К. : Будівельник, 1990. – 183 с.